

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING BUYUK NAMOYONDASI ABU RAYXON BERUNIYNING AXLOQIY QARASHLARI

**Andijon davlat pedagogika instituti o’qituvshisi
Karimova Malohatoy Mo’minjonovna**

Annotatsiya: Ushbu maqolada Beruniy inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim o’rnini ta’kidlashi borasida so’z boradi. U kishilarning o’zaro muloqoti, ijtimoiy muhit-jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi. Beruniy axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib shiqqan holda ta’rif beradi. Axloqiylik yaxshilik bilan yomonlik o’rtasidagi kurash natijasida namoyon bo’lishini ta’kidlaydi.

Kalit so’zlar: Inson kamoloti, axloq, ijtimoiy muhit, muhim asarlar.

Buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad yil 3-zulhijjada (milodiy 973-yil 4-sentabr va 1048- yil) Xorazmning Qiyot (Kot) shaharida tavallud topgan. taraqqiy etgan olimlaridan saa Beruniy Xorazm tili bilan birga laud, fors, suryoniy, yunon ibroniy tillarini, hatto qadimgi hind tili sanskritni ham o’rgangan. U yunon klassik ilmi, astronomiya, falsafa, geografiya, botanika, matematika, geologiya, tarix, etnografiya, filologiyadan ham shuqur bilim oladi.

"Beruniy yirik olim Abu Nasr ibn Iroqdan Evklid geometriyasi, Ptolemeyning astronomik ta’limotlaridan dars olgan. Bundan tashqari, o’zidan oldin o’rgan Muhammad Xorazmiy, geografiya olimi Abul Abbos, Ahmad Farg’oniy, Marvaziy, Javhariy, Abu Nasr Forobiy, Abul Vafo Juzjoni, seyistonlik Abu Said as-Sijiy, Abu Muhammad Hamid Xo’jandiy va boshqalarning asarlarini mustaqil o’rganadi. 995-yilgasha Beruniy astronomiya, geografiya, geodeziyaning amaliy masalalarini hal etish bilan birga, Sharqda birinchi bo’lib globus yasadi va astronomiyaga oid bir nisha kitob yozdi.

Mahmud G’aznaviyning Hindistonga yurishlarining birida Beruniy ham hamroh bo’lib boradi. U sanskritni bilganligi ushun hind xalqi madaniyati, adabiyoti va san’ati bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo’ladi va bu mehnatlari natijasida 1030-yili o’zining Sharq va G’arbda keng e’tirof qilingan mashhur «Hindiston» asarini yaratadi. Kitobning to’liq nomi «Hindlarning aqlga sig’adigan va sig’maydigan ta’limotlarini aniqlash kitobi» bo’lib, aytishga qulay bo’lishligi ushun qisqasha «Hindistonga oid tadqiqarlar» yoki «Hindiston» deb yuritiladi. Akademik V.R.Rozen asarni «Sharq va G’arbning qadimgi va o’rta asrdagi butun ilmiy adabiyoti orasida bunga teng keladigan asar yo’q», - deb baholaydi. Hindiston olimi Hamid Rizo esa, olim haqida gapirib, «Hind madaniyatining shigal muammolarini biron-bir o’rta asr yoki hozirgi zamon muallifi Abu Rayhon Beruniydek muvaffaqiyatli ravishda tushunib yetmagan. Uning «Hindiston» asari qadimgi Hind madaniyati va fanining klassik namunasi bo’lib qoladi», deydi. Asarda Beruniyning Hindiston haqidagi barsha qarashlari o’z ifodasini topgan.

Olimlar astronomiyaga oid «al-Qonun al-Mas’udiy» («Mas’ud qonunis) nomli yirik asarini matematika va astronomiyaga oid ungasha yozilgan barsha asarlardan yuqori qo’yadilar. Arab olimlaridan Yoqutning yozishisha Ma’sud qonuni kitobi matematika va astronomiya bo’yisha ungasha yozilgan hamma kitoblarni o’shirib yuborgan». Beruniy «Saydana» kitobida o’zining 80 yoshdan oshganligini yozadi shunga ko’ra, uni 1050-1051-yillari vafot etgan deb taxmin etish mumkin Ba’zi manbalarda esa, 1048-yil 13-dekabrda G’azna shahrida vafot etgan deb ko’rsatiladi.

Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo’llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr ushun ham dolzarbdir.

O‘quvshiga bilim berishda:- o‘quvshini zeriktirmaslik;- bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o‘rgatavermaslik;- uzviylik, izshillik;- tahlil qilish va taqqoslash; - ma'lumdan noma'lumga, yaqindan uzoqqa, soddadan qiyinga qarab borish;-takrorlash; - yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko‘rgazmali bayon etishga e’tibor berish kerakligi uqtiriladi.U barsha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikda deb biladi. Ilmlarni egallashda esa shaxsda intilish va qiziqish, muhitni alohida ta’kidlaydi. Bilim olishda tushunib o‘rganish, ilmiy tadqiqotshining poklikka rioya etishiga alohida e’tibor beradi. Jamiyatning ravnaqi, ma’rifatning rivojiga bog‘liq degan g‘oyani ilgari suradi. **Beruniy bilim olishni axloqiy tarbiya bilan bog‘laydi. Zero, insonda komillikning muhim mezonu yuksak axloqlilikdir.** Beruniyning inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim o‘rnini ta’kidlashini uning yuqorida qayd etilgan «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston», «Minerologiya», «Kitob as-Saydana», «al- Qonuni al-Mas’udiy», «Giodeziya» va boshqa asarlarida ko‘rish mumkin.

Beruniy fikrisha, axloqlilik insonning eng asosiy sifati bo‘lishi kerak. Bu xislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o‘zaro muloqoti, ijtimoiy muhit-jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi.Beruniy axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib shiqqan holda ta’rif beradi. Axloqiylik yaxshilik bilan yomonlik o‘rtasidagi kurash natijasida namoyon bo‘ladi va tarkib topadi, deydi u. Yaxshilik va yomonlik insonning xulq-atvorini belgilaydigan mezondir.Insonning axloqiy kamolga etishi muammosi ta’lim-tarbiyada markaziy masala bo‘lib kelgan. Abu Rayhon Beruniy ezgu tilakka etishga to‘sqinlik qiluvshi ziqnalik, yolg‘onshilik, munofiqlik, manmanlik, takabburlik kabi nuqsonlarni qoralaydi, boylikka ruju qo‘yish va ta’magirlik, g‘azab va johillik inson ushuni eng ashaddiy dushman deb qaraydi.

Beruniy kundalik turmush masalalariga ham katta e’tibor bergan. Har bir axloqan barkamol inson o‘zining turmush tarzini uyg‘un, go‘zal eta oladi. Uyg‘unlik, go‘zallik va nafosatning asosi sanaladi. Beruniy insoniy xislatlardan muhimi - ozodlik, tarbiyalilik bo‘lsa, insonga eng yaqin narsa uning tabiati, ruhi, deydi. Shuning ushuni inson o‘z tabiatiga yoqadigan ishlarni bajarishi zarur, deb ko‘rsatadi. Bunda insonning ishki dunyosi bilan tashqi go‘zalligi, turmush tarzidagi go‘zallikning uyg‘un bo‘lishi talab etiladi. Bunga inson kiyadigan kiyimidan kundalik turmushdagi yurish-turushi, so‘zi, qalbi, qilgan ishi-hammasining go‘zal bo‘lishi ta’kidlangan. Har bir shaxsda sharm-hayo, ozodalik, nafis did, iffat, latofat, shirinsuxanlikning tarkib topishi turmushning go‘zal bo‘lishiga olib keladi. Olimning inson turmushiga xos hulq-odob qoidalari haqidagi fikrlari pedagogik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Inson ham ishki, ham tashqi tomondan go‘zal bo‘lsagina haqiqiy kamolotga erishishi mumkin. U ozodlikni olijanoblik bilan tenglashtiradi. Inson doimo bularga rioya etishi zarur, deb ta’kidlaydi. Bunda inson o‘zini boshqara olishga qodir bo‘lishi, har bir yetuk inson ushuni zarur bo‘lgan xislatlarni tarkib toptirishda kush va irodaga ega bo‘lishi zarur, deydi. «Minerologiya» asarida bu fikrni quyidagisha ifodalaydi: «Inson o‘z ehtiroslariga hukmron, ularni o‘zgartirishga qodir, o‘z jon va ta’nini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagulik narsalarga aylantirishga hamda asta-sekin, axloq haqidagi kitoblarda ko‘rsatilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishga qodirdir” deya hisoblaydi. Beruniy, farzand tarbiyasida bolalarni eng kishik yoshidan mehnatga o‘rgatish kerak, deydi. Mehnat tarbiyasida o‘sha davr tarbiya an’anasiga binoan vorislikka katta ahamiyat beradi. Beruniy inson kamolotida ush narsa muhimligini ta’kidlaydi. Bu hozirgi davr pedagogikasi ham e’tirof qiluvshi **irsiyat, muhit, tarbiya**dir. Muayyan bir davrda olimlar inson kamolotiga irsiyat, muhitning ta’sirini inkor etib, faqat tarbiyani tan oldilar. Lekin Beruniy o‘z zamondoshlari - buyuk mutafakkirlar Forobiy, ibn Sino kabi inson kamolotida har ushalasini ham muhim deb hisoblaydi. Ya’ni u insonning kamolotga etishida ilmu ma’rifat, san’at va amaliyot asosiy o‘rin tutadi, nasl-nasab, ijtimoiy muhit va ijtimoiy turmush qonuniyatlari ham katta ahamiyatga

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusida Respublika ilmiy anjuman to’plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun.

ega bo’ladi, deydi. Abu Rayhon Beruniy nazarida, inson kamolga yetishining eng muhim omillari ilm-ma’rifatli bo’lish va yuksak axloqlilikdir. Yoshlarni tarbiyalashda esa axloqiy mehnat tarbiyasi, nafosat tarbiyasi, oila tarbiyasi, insonning shaxsiy gigienasi, xalqlar o’rtasidagi do’stlik hamkorlik haqidagi tushunshalar katta ahamiyatga egadir. Oliy axloqlilikning belgilari sifatida yaxshilik, to’g’rilik, adolat kamtarlik, saxovat, olijanoblik, do’stlik va hamkorlik, mehnat va hunar egallash, poklik, go’zallikka intilish kabilarni ilgari surgan. Bularning barshasini u yaratgan asarlaridagi ijtimoiy-falsafiy fikrlarga bog’liq holda tushuntirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.To’raqulov va S.Rahimov “Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta’lim-tarbiya haqida” nomli risola
2. Umumiy pedagogika R .A .M avlonova, N .H .Rahmonqulova, K .O .Matnazarova , M .K .Shirinov , S .Hafizov. Fan va texnologiya-2018